

Evidence of semi-sedentary life style in the Gachsaran region (case study: Site 29 of Cham- e shir Dam)

Hossein Sepidnameh^{*}, Ahmad Azadi^{**}

Akbar Azizi^{***}

Abstract

The Gachsaran region was one of the strongholds of the Arjan State during the early and middle Islamic centuries and is part of the nomadic mountainous region of Giloyeh. In the historical Islamic era, this region was economically and culturally pivotal due to the passage of the Arjan highway to Shiraz. However, several historical aspects related to this region, including its nomadic developments in ancient times and the presence of the Ismailis in the southwest of Iran, warrant further investigation. Archaeological studies in the catchment area of the construction of the Cham-Shir dam in the Gachsaran region provide an opportunity to investigate several sites in this area, including site number 29. At this historical site, the investigations were conducted to document the settlement quality, space plan, architectural remains, and the history of the settlement based on archaeological evidence. Accordingly, this research aims to answer three questions, i.e.: 1. To which historical period or era does Site 29 belong? 2. What are the most important architectural features of the site? 3. To which community can the archaeological evidence from Site 29 be attributed to, and what constitutes the most significant archaeological evidence? This paper is based on the analysis of the findings obtained from the excavation at the site, including architectural remains, pottery, and other

^{*} Ph.D Archaeology, the expert of faculty members affairs and board of trustees, yasouj University, Yasouj, Iran (Corresponding Author), h.sepidnameh@yu.ac.ir

^{**} Assistant Professor of Archaeology, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism, Tehran, Iran, a.azadi@richt.ir

^{***} PhD Candidate of archaeology, Bu- Ali Sina Yuniversity, Hamadan, Iran, akbar.s.azizi@gmail.com

Date received: 11/03/2025, Date of acceptance: 13/07/2025

findings, which are contextualized using historical written sources. The outcomes of the excavation indicate that the type of arrangement of stones lacked accuracy and observance of technical principles in building construction. This is comparable to the method and style of stone arrangement typically observed in nomadic architectural contexts. The archaeological evidence of the excavated building at Site 29, including six rooms with different dimensions around a central courtyard, indicates the semi-sedentary lifestyle of the community who built it. Comparative analysis of pottery suggests that the settlement in this area dates back to the Sassanid and persisted until the mid-6th century A.H., aligning with the Seljuk era.

Keywords: Gachsaran, Site 29 of Cham-Shir Dam, Semi sedentary, Sasanian-Islamic era, architecture, pottery.

Introduction

Over the past three decades, the increase in construction and dam-building projects in Iran has led to the permanent submergence and loss of a significant number of historical sites and structures. Despite the relatively destructive impact of dam construction projects on the archaeological heritage, rescue excavations have provided an opportunity for Archaeologists and Researchers to intensify their efforts in identifying and studying the affected regions. One such dam project is the Chamshir Dam, located within the Zohreh River basin near the city of Gachsaran. Throughout history, the Zohreh River basin, owing to its environmental potential and geographical location, has hosted numerous settlement sites ranging from prehistoric to contemporary periods. Among the sites excavated in the Zohreh River basin is Site No. 29, situated within the Chamshir Dam reservoir area in Gachsaran County. This site is located 5.5 kilometers south of the projected dam and 1700 meters west of Chamchamro Castle (Figure 1). The site rests on a natural ridge with a northeast-southwest oriented slope. Geographically, the site is bordered by mountains to the north and east, and by a seasonal river to the south and west. The vegetation in this hilly region primarily consists of wild thyme, artichoke, and coniferous plants, which, after drying in summer and autumn, serve as grazing for local livestock. In winter and spring, the area becomes lush green and serves as a wintering ground for pastoralists from the Lor and Qashqai tribes. Prior to the excavation of Site 19 (Sepidnameh, 2021) and other rescue excavations of ancient sites in the Zohreh River basin, our knowledge regarding nomadic and sedentary settlements in the Kohgiluyeh region was very limited. Most findings were based on

archaeological surveys (Qezelbash & Parviz, 2013; Azadi, 2020) and historical sources (Istakhri, 1989: 102; Ibn Hawqal, 1966: 39; Hosseini Monshi, 2006: 22; Du Bode, 1992: 179). This research aims to answer three questions regarding Site 29:

1. To which historical period or era does Site 29 belong?
2. What are the most significant architectural features of Site 29?
3. Which type of settlement society can the archaeological evidence from Site 29 be attributed to, and what is its most important archaeological evidence?

The present study was conducted using a descriptive-analytical research method, based on the description and analysis of findings obtained from the site's excavation, such as architectural remains, pottery, and other artifacts, as well as by utilizing historical written sources.

In an effort to salvage sites within the Chamshir Dam reservoir area, 150 archaeological sites were identified (Soraqi, 2011; Ataei & Zare, 2020). These sites were test-trenched in 2019 to select those requiring extensive excavation. Site No. 29 is one such sites. It was test-trenched by Hamed Molaei Kordshooli (2016), who excavated a trench measuring 1.5 x 1.5 meters. Before reaching the floor of the space at a depth of 76 cm from the trench surface, the investigation yielded no cultural artifacts aside from a single pottery sherd, thereby hindering efforts to establish a chronological framework or determine the site's functional significance.. Nevertheless, the first excavator suggested that site 29 might have been a temporary settlement (Molaei Kordshooli, 2016: 47-60).

This research investigates one of the prominent semi-sedentary sites within the political and administrative region of Kohgiluyeh and Kureh Arjan. The study aims to determine the chronology of site as well as to identify the characteristics of the past inhabitants' lives at this site during its active period in the Sasanian and Islamic eras, relying on data from archaeological excavations.

Materials & methods

The current research is based on the analysis of the findings obtained from the site's excavation, such as architectural remains, pottery, and other findings, which are interpreted in the framework of the available historical written sources. In light of the necessity for comprehensive exploration aimed at identifying and documenting architectural features and other archaeological remains extensively, and guided by visible surface architecture, three trenches were excavated: trench A (10 x 11 m), on

the southwest side of the building with dimensions of; trench B (16 x 6 m) on the north-west side of; and trench C (11 x 10 m) on the north-east side. The fixed point (BM) of the area measurement was determined at the highest point of the middle section of trench B at 740 meters above sea level. The numbering of the contexts started from 001 and a separate context number was assigned for every observable change in the type of texture, soil color, found type, or new architectural structure in each trench. To register the movable finds, the term g.ch-sh.29 (Gachsaran. Cham Shir. site 29) was used, followed by the year of excavation, the trench the context number, and the find number.

Discussion & Results

The site 29 is located in the catchment area of the Cham-Shir Dam on a relatively flat land (in the local term Cham) on the southern slope of the "Gach Haji" mountain. This area lies next to the seasonal river "ghermez dare" which today is a part of pastures "Mohammed Salehi" family of "Olad Mirzali" tribe. Despite the absence of a village in this area of rolling hills and the predominance of a nomadic lifestyle in the region, archaeological evidence points to the presence of a semi-sedentary settlement at site 29. The high walls of the Excavated building with a height of up to 2 meters, the existence of a central courtyard, the separateness of kitchen activities, and a single space for related matters such as grinding and pounding, indicate the rurality of the settlement explored. Although consistent with rural settlement in the region, the construction techniques and stone arrangement, marked by irregular wall alignment, the use of small stone fragments at the base, and large stone slabs above, reflect a lack of accuracy and adherence to established architectural principles. This can be compared to the style of arranging stones in nomadic architecture. Therefore, combining this evidence with ethnoarchaeological studies in the region, it is a sign of semi-monogamous settlement in area 29, which probably lived half the year in this area of undulating hills. According to the comparative studies of the form and decoration of the pottery of the area with some pottery found from the excavation of Cham Chero Castle, of the excavated settlement dates back to the early Sasanian period, which according to the samples of the so-called pseudo prehistoric pottery of the area, up to in the middle of the 6th century A.H., that is, at the same time as the Seljuk period, it was inhabited.

Bibliography

- Aali, Abolfadl. and Khosrowzadeh, Alireza (2005).” *Pottery from the Sassanid period to the Early Islamic period*” *Archaeological Surveys in Mianab Plain, Shushtar*, Edited by Abbas Moghadam, pp. 249-297. Tehran: Iranian Cultural Heritage and Tourism Organization. **[Persian]**
- Ataie, Morteza. (2016). *Systematic Archaeological survey in ancient city of Askar Mokaram-Khuzistan*, Tesis of Archaeology. Tarbiat Modares University. **[Persian]**
- Azadi, Ahmad. (2008). *Report of the first chapter of Kohgiluyeh regional archaeological research*. Tehran: Archaeological Research Center (not published). **[Persian]**
- Azadi, Ahmad. (2021). Typology of the Ancient Sites in Kohgilouyeh Region. *pazhoheshha-ye Bastan shenasi Iran*, 10(27), 7-28. doi: 10.22084/nbsh.2020.21491.2124
- Cataldi, Gian Carlo (1989) *Primary Typology*, Translated by Gholamhossein Memārian, Tehran: Donyaye No Publications. **[Persian]**
- DeBode, C.A. (2005). *Travel in Luristan and Arabistan*. Translated by Amir Hossein Ariya, Tehran: Elmifarhangi Publication. **[Persian]**
- Estakhri, Abū Ishaq Ebrahim (1989). *Mesalak and Mamallek*. translated by Mohammad Ibn Asad Ibn Abdullah Tostari. Tehran: Iraj Afshār, Scientific and Cultural. **[Persian]**
- Gaubeh, H. (1980). *Arjan and Kohgiluyeh from Arabs’ conquest to the end of the Safavid period*. Translated by Saeed Farhudi. Tehran: Printing and Publishing Organization of the National Artifacts.
- Ghezelbash, E., & Parviz, A. (2014). Kombūs Bonāry: An Islamic Settlement in the Southern Zagros. *Journal of Archaeological Studies*, 5(2), 113-128. doi: 10.22059/jarcs.2014.50398
- Hosseini-Monshi, M. M. (2006). *Riāz Al-Ferdous Khani*, with the efforts of Iraj Afshar and Fereshte Sarrafan. Tehran: Endowment of Mahmud Afshar Foundation. **[Persian]**
- Ibn Athir, A. (1992). *The Complete History of Islam and Iran*. translated by Abbas Khalili and Abolghasem Halat. Tehran: Scientific Press Institute. **[Persian]**
- Ibn Balkhi, A.Z.(1995). *Fārsnāmeḥ Ibn Balkhi*. Based on the text edited by Le strange and Nicholson. Interpreted and annotated by Mansour Rastegar Fasayī. Shiraz: Bonyad-e Fars Shenasi.
- Ibn Hauqel, Mohammad (1996). *Sourat al-Arz*. Translated by Jafar Shoār. Tehran: Bonyad-e Farhang-e Iran.
- Ibn Khordadbeh, Aboalghasem Oubaidollah. (1991). *Al-Masalek and Al-Mamalek*. Translated by Hossein GharehChanlou. Tehran: Maharat Printing Press. **[Persian]**
- Ibn Ruste, Ahmad. (1987). *Al-Allagh al-Nafiseh* (H. G. Chanlou, Ed.). Tehran: Amir Kabir Publishing.
- Idrisi, M. M. (2009). *Nozha Al-Mushtaq Fi Al-Akhtraq Al-Afaq*. translated by Abdūl Mohammad Ayati. Tehran: Iranology Foundation.

- Jafari zand, Javad. (2010) *Preliminary Report of the Second Season of the Excavation of Tepe Ashraf, Isfahan*, Tehran: Organization of Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism. [Persian]
- Kennet, Derek. (2004), *Sāsāniān and Islamic pottery from Ras al-Khaimah, classification, chronology and Analysis of Trade in the Western Indian Ocean*, Oxford: Archaeopress. Society for Arabian Studies Monographs.
- Khosrowzadeh, Alireza. and Aāli, Abolfadl. (2005). *Description of the third period (Seleucid-Parthian)" .Archaeological Surveys in Mianab Plain, Shushtar*, Edited by Abbas Moghadam, pp. 497-523. Tehran: Iranian Cultural Heritage and Tourism Organization. [Persian]
- Khosrozadeh, Alireza. (2012). "Settlement Pattern of the Farsan Plain from the Prehistoric to the Islamic period", *Namvarnameh*, pp.169-188. Tehran: Irannegar.[Persian]
- Khosrozadeh, Alireza. (2017). *Persian Gulf Archeology in the Parthian and Sassanid Period*. Tehran: Samat.[Persian]
- Rajabi, Nouroz. (2016). Archaeological Results of the 2nd Season of Excavation at Mādābād A, Marvdasht. *pazhoheshha-ye Bastan shenasi Iran*, 5(9), 175-194.[Persian]
- Sepidnameh, H. and Salehi Kakhki, A. (2016). *Kohgiluyeh nomadic habitats in the islamic period(case study of deliyasir)*. *Iranian Journal of Anthropological Research*, 6(2), 157-177. doi: 10.22059/ijar.2016.62413. [Persian]
- Sepidnāmeḥ, H., Sālehi Kākhki, A., Hosseini, S. H., & Rāyḡani, E. (2022). *Ismā'iliyah Castles in Arrajān State: An Archaeological Research*. *The Journal of Islamic History and Civilisation*, 18(2), 47-77. doi: 10.30495/jhcin.2022.20556. [Persian]
- Sharif Idrisi, M. M. (2009). *Nozha Al-Mushtaq Fi Al-Akhtraq Al-Afaq*. translated by Abdūl Mohammad Ayati. Tehran: Iranology Foundation. [Persian]
- Stronach, David. (2000), "Pāsārgād: a Report on the Excavations Conducted By the British Institute of Persian Studies from 1961 to 1963". Translated By Hamid Khatib Shahidi, Tehran: Iranian Cultural Heritage and Tourism Organization. [Persian]
- Sumner, W., Whitcomb, D. (1999). *Islamic Settlement and Chronology in Fars: An Archaeological Perspective*". *Iranica Antiqua*, 34, 310–324.
- Yaqmayei, Ehsan (2007). *Report of the first chapter of Gachsaran regional archaeological research*. Tehran: Archaeological Research Center (not published).[Persian]
- zāḡārell, allan(1982). *The prehistory of northeast bakhtiari iran, the rise of highland way of life*, Translated By kourosh roustaei, Tehran: Iranian Cultural Heritage and Tourism Organization. [Persian]

شواهدی از زندگی نیمه یکجانشینی در منطقه گچساران (مطالعه موردی: محوطه ۲۹ سد چم شیر)

حسین سپیدنامه*

احمد آزادی**، اکبر عزیزی***

چکیده

منطقه گچساران در منطقه کوهستانی کوه گیلویه، در دوران تاریخی - اسلامی این منطقه بیشتر به واسطه گذر شاهراه آرجان به شیراز اهمیت داشته است، با این وجود، مسائل تاریخی بیشتری در ارتباط با این منطقه مانند تحولات کوچ نشینی دوران باستان و حضور اسماعیلیان در جنوب غربی ایران قابل بررسی و مطالعه است. مطالعات باستان شناختی حوضه آبگیر ساخت سد چم شیر فرصتی فراهم آورد تا شماری از محوطه های این منطقه کاوش شوند که یکی از آنها محوطه شماره ۲۹ است. کاوش باستان شناختی در این محوطه ی تاریخی با هدف شناخت کیفیت استقرار، پلان فضاها و بقایای معماری و شناخت پیشینه ی استقرار با استناد به شواهد باستان شناختی انجام شد. پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی با بهره گیری از شواهد باستان شناختی حاصل از کاوش و منابع مکتوب تاریخی انجام شده است. نوع چینش سنگ ها، نشان دهنده عدم دقت و رعایت اصول فنی در ساخت بنا است که می توان آن را با سبک چینش سنگ ها در ساختارهای معماری کوچ نشینی قابل مقایسه دانست. با این وجود، شواهد باستان شناختی بنای کاوش شده در محوطه ۲۹ شامل شش اتاق با ابعاد مختلف حول یک حیاط مرکزی، نشان دهنده استقرار نیمه یکجانشین روستایی سکونتگاه یاد شده است. تاریخ استقرار در این محوطه، به

* دکترای باستان شناسی، کارشناس امور هیئت علمی و هیئت امنا دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران (نویسنده

مسئول)، h.sepidnameh@yu.ac.ir

** استادیار باستان شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی، تهران، ایران، a.azadi@richt.ir

*** دانشجوی دکتری باستان شناسی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران، akbar.s.azizi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۲۲

اواخر دوره ساسانی بر می‌گردد که تا اواسط سده ششم هـ.ق سکونت در آن ادامه یافته است.

کلیدواژه‌ها: گچساران، محوطه ۲۹ سد چم‌شیر، نیمه یکجانشینی، دوران ساسانی - اسلامی.

۱. مقدمه

با افزایش پروژه‌های عمرانی و سدسازی در کشور طی سه دهه گذشته، شمار قابل توجهی از محوطه‌ها و بناهای تاریخی برای همیشه به زیر آب رفته و از دسترس خارج می‌شوند. به‌رغم تأثیرات نسبتاً مخرب پروژه‌های سدسازی در زمینه از بین رفتن محوطه‌ها و بناهای تاریخی، کاوش‌های نجات‌بخشی شرابطی را فراهم آورده تا باستان‌شناسان و محققان، تلاش مضاعفی را در راه شناسایی و مطالعه منطقه‌ی مورد نظر به عمل آورند. یکی از این پروژه‌های سدسازی در حوضه رودخانه زهره در نزدیکی شهر گچساران، پروژه سد چم‌شیر است. حوزه رودخانه زهره به دلیل پتانسیل‌های زیست‌محیطی و موقعیت جغرافیایی آن در طول تاریخ، محوطه‌های استقرار زیادی را از دوران پیش از تاریخ تا دوران معاصر را در خود جای داده است. یکی از محوطه‌های کاوش شده حوزه رودخانه زهره، محوطه شماره ۲۹ در حوضه آبگیر سد چم‌شیر در شهرستان گچساران است که در فاصله ۵/۵ کیلومتری جنوب این سد و ۱۷۰۰ متری غرب قلعه چم‌چرو قرار دارد (شکل ۱). محوطه بر روی پشته‌ای طبیعی با جهت شیب شمال‌شرقی - جنوب‌غربی قرار گرفته است که از جهات جغرافیایی شمال و شرق به کوه و از جهات جنوب و غرب به رودخانه فصلی منتهی می‌شود. پوشش گیاهی این ناحیه تپه ماهوری، عمدتاً آویشن کوهی، کنگر و گیاهان سوزنی برگ است که پس از خشک شدن در فصل تابستان و پاییز، مورد چرای دام‌های منطقه قرار می‌گیرد. در فصل زمستان و بهار نیز منطقه کاملاً سرسبز شده و زیستگاه قشلاقی دامدارانی از طوایف لر و قشقایی می‌باشد. تا پیش از انجام کاوش در محوطه ۱۹ (سپیدنامه، ۱۴۰۰)^۱ و دیگر کاوش‌های نجات‌بخشی محوطه‌های باستانی حوضه رودخانه زهره، آگاهی‌های ما در خصوص استقرارهای کوچ‌نشینی و یکجانشینی در منطقه‌ی کوه‌گیلویه بسیار اندک و بیشترین یافته‌ها در خصوص براساس بررسی‌های باستان‌شناسی (قزلباش و پرویز ۱۳۹۲؛ آزادی، ۱۳۹۹) و همچنین منابع تاریخی (اصطخری ۱۳۶۸: ۱۰۲؛ ابن‌حوقل ۱۳۴۵: ۳۹؛ حسینی‌منشی ۱۳۸۵: ۲۲؛ دوبد ۱۳۷۱: ۱۷۹) بود.

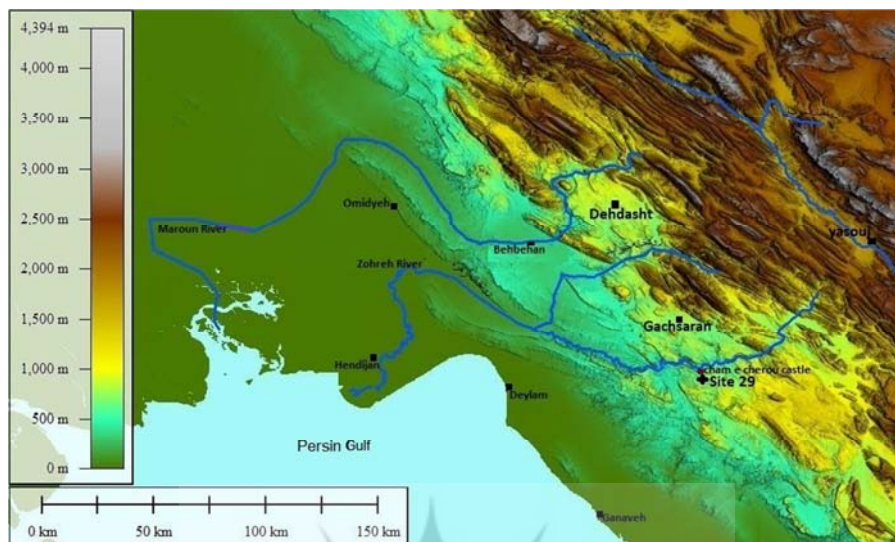
شواهدی از زندگی نیمه یکجانشینی در منطقه ... (حسین سپیدنامه و دیگران) ۸۹

پژوهش پیش‌رو که با رویکرد توصیفی-تحلیلی به بررسی و مطالعه یافته‌های به دست آمده از کاوش محوطه ۲۹ و بهره‌گیری از منابع مکتوب تاریخی پرداخته، در پی پاسخ به سه پرسش در خصوص محوطه ۲۹ است: ۱- محوطه ۲۹ از لحاظ تاریخی متعلق به چه دوره یا دورانی است؟ ۲- مهمترین ویژگی‌های معماری محوطه ۲۹ چیست؟ ۳- شواهد باستان‌شناختی محوطه ۲۹ قابل انتساب به کدام جامعه استقرار یافته است؟

در راستای نجات بخشی محوطه‌های حوزه آبرگیر سد چم‌شیر، ۱۵۰ محوطه باستانی شناسایی گردید (سراقی، ۱۳۹۰؛ عطایی و زارع ۱۳۹۹). محوطه‌های شناسایی شده در سال ۱۳۹۸ گمانه‌زنی شدند تا محوطه‌هایی که می‌بایست به صورت گسترده کاوش گردند، گزینش شوند. یکی از این محوطه‌ها، محوطه شماره ۲۹ است که پیش‌تر توسط حامد مولایی کردشولی (۱۳۹۵) گمانه‌زنی شده است. مولایی ضمن ایجاد یک ترانشه به ابعاد ۱/۵ در ۱/۵ متر و پیش از رسیدن به کف فضا در عمق ۷۶- سانتی‌متر از سطح ترانشه، به جز یک تکه سفال، هیچ گونه یافته‌ی فرهنگی دیگر به دست نیاورد که بتواند گاهنگاری و کارکرد منطقی برای محوطه ارائه دهد. با این وجود، احتمال داده که این محوطه سکونت‌گاه موقتی بوده است (مولایی کردشولی ۱۳۹۵: ۶۰-۴۷).

پژوهش حاضر به بررسی این محوطه به عنوان یک محوطه‌ی شاخص نیمه یکجانشینی در جغرافیای سیاسی و اداری کوه‌گیلویه و کوره ارجان با هدف تعیین گاهنگاری و شناسایی شاخصه‌های زندگی ساکنین گذشته این محوطه در دوره حیات آن، با اتکا به یافته‌های حاصل از کاوش باستان‌شناختی می‌پردازد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل ۱. موقعیت محوطه ۲۹ در جنوب غربی ایران

شکل ۲. نمای کلی از محوطه ۲۹ قبل از کاوش؛ دید از جنوب جنوب

شکل ۳. نمای کلی از بنای کاوش شده محوطه ۲۹؛ دید از جنوب شرق

۲. معماری

با توجه به ضرورت کاوش گسترده در محوطه برای شناسایی حداکثری شواهد معماری و بقایای باستان‌شناختی دیگر (شکل ۲)، هم‌راستا با بقایای معماری مشهود بر سطح بنای محوطه، با ایجاد سه ترانشه A، در ضلع جنوب غربی بنا به ابعاد ۱۰ در ۱۱ متر، ترانشه B، در ضلع شمال غربی بنا به ابعاد ۱۶ در ۶ متر و ترانشه C، در ضلع شمال شرقی بنا به ابعاد ۱۱ در ۱۰ متر، کاوش انجام شد. نقطه ثابت اندازه‌گیری محوطه بر روی بالاترین ارتفاع بنا بر روی بخش میانی ترانشه B در ۷۴۰ متر از سطح دریا تعیین گردید. شماره گذاری کانتکست‌ها از ۰۰۱ آغاز شد و با تغییر در نوع بافت، رنگ خاک، نوع یافته و یا مشاهده هر سازی معماری جدید در ترانشه، به آن شماره کانتکست جداگانه تعلق گرفت. توصیف فضایی بقایای معماری بر اساس کاوش در ترانشه‌های سه گانه در اضلاع جنوب غربی، شمال غربی و شمال شرقی بنای کاوش شده در محوطه ۲۹ (شکل ۳) به شرح زیر است.

۱.۲ بقایای معماری ضلع جنوب غربی بنا

فضای ضلع جنوب غربی بنا به طول ۷/۵۰ متر و ۳/۳۰ متر پهنا با جهت قرارگیری شمال غربی - جنوب شرقی (شکل‌های ۴ و ۵)، دارای دیوارهایی به ضخامت ۵۵ تا ۶۰ سانتی‌متر است. ورودی این فضا در میانه ضلع شمال شرقی به عرض ۱۴۰ سانتی‌متر است

که رو به سوی حیاط مرکزی بنا قرار دارد. با برداشت ۹۵ سانتی متر آوار خاک و لاشه سنگ (کانتکست های ۰۰۱ و ۰۰۸)، یک لایه خاک حرارت دیده با خاکستر و ذغال دیده شد که ۲۵ سانتی متر ضخامت دارد. با کاوش لایه خاکستر و ذغال تا روی کف، قطعات زیادی سفال حرارت دیده و قطعات دست آس سنگی، هاون سنگی، مشته سنگی و مشته سنگ سابی یافت شد که نشان داد که فضای ترانشه A آشپزخانه یا محل پخت و پز و همچنین آسیاب کردن مواد غذایی مانند گندم و جو بوده است. با این وجود، با توجه به خاک حرارت دیده در میان لایه ۲۵ سانتی متری کانتکست ۰۰۹ به خصوص بر روی آن که ابتدا با آن مواجه شدیم می توان احتمال داد در پایان دوره استقرار در بنای محوطه ۲۹ شاهد یک آتش سوزی بوده ایم که منجر به ترک محوطه گردیده است زیرا نشانی از کف و استقرار مجدد در بنا نداریم و از سوی دیگر، سفالهای حرارت دیده، بقایای خاکستر در حفره هاون سنگی و خاک حرارت دیده که بر روی و در میان خاکستر وجود دارد، گویای آتش سوزی است. با توجه به قطعات زیاد ذغال نسبتا درشت، احتمالا سقف فضا از چوب بوده است.

شکل ۴. پلان بقایای معماری ترانشه A

شکل ۵. فضای آشپزخانه‌ای ترانشه A

۲.۲ بقایای معماری ضلع شمال غربی بنا

آثار معماری ضلع شمال غربی بنا شامل چهار فضا یا اتاق است که با کاوش در ترانشه B آشکار شد (شکل ۶). شواهد نشان داد بنا در طول زمان دچار تحولات معماری گردیده است، زیرا ورودی برخی از فضاها مسدود شده و از سوی دیگر، برخی اتاق‌های جدید نیز به فضاها قبل‌الحاق گردیده است. با توجه به جهت قرارگیری ترانشه طولی شمال شرقی - جنوب غربی جهت خواناسازی فضاها، اتاق‌ها، شماره‌گذاری فضاها یا اتاق‌ها نیز از ضلع شمال شرقی به جنوب غربی صورت گرفته است. بیشترین ارتفاع برجای مانده دیوارهای این ضلع در فضای شماره ۱، ۱۳۲ سانتی‌متر تا روی کف در ضلع جنوب غربی و کمترین ارتفاع ۸۰ سانتی‌متر در فضای شماره ۴ است.

۱.۲.۲ فضای ۱

فضای شماره ۱، اتاقی به ابعاد ۲/۲۰ در ۲/۷۰ متر با جهت جنوب شرقی - شمال غربی است که در ارتفاع ۵۰ سانتی‌متری از کف در دیوار ضلع شمال غربی این اتاق، جهت نورگیری

فضا، پنجره‌ای به ابعاد $۷۳ \times ۶۵ \times ۶۰$ سانتی‌متر وجود دارد. فضا دارای سه در ورودی است که یکی در میانه ضلع جنوب‌غربی ۱۰۳ سانتی‌متر واقع شده است و به فضای شماره ۲ ارتباط پیدا می‌کند (شکل ۷). ورودی دیگری به عرض ۱۲۰ سانتی‌متر در ضلع شمال‌شرقی، به خارج از بنا ارتباط دارد و ورودی سوم فضا به عرض ۱۰۵ سانتی‌متر در میانه ضلع جنوب‌شرقی قرار دارد که به فضای ترانشه C و یا احتمالا به حیاط مرکزی، پیش از ساخت فضای معماری ترانشه C ارتباط داشت که مسدود گردیده است (شکل ۵، الف). این ورودی مسدود شده با لاشه‌سنگ‌های کوچک و یک عدد تخته‌سنگ در میان آنها به طول ۶۵ و عرض ۶ سانتی‌متر با ملات گل سبز سازند مارنی پر شده است. در گوشه غربی این فضا بر روی کف، یک ساختار نسبتاً سه گوش به ارتفاع ۲۰ سانتی‌متر از سه رج سنگ وجود دارد که طول جنوب غربی آن ۷۰ سانتی‌متر و عرض شمال غربی آن ۵۰ سانتی‌متر است (شکل ۸). با توجه به آنکه قطعات سفال در کنار این ساختار بر روی کف مشاهده گردید احتمالا محل قرار دادن ظروف سفالی در اتاق بوده است.

۲.۲.۲ فضای ۲

فضای ۲ اتاقی نسبتاً مربع شکل به ابعاد $۲/۶۰$ در $۲/۸۰$ متر است (شکل ۹) که تنها ورودی آن، که با آوار پس از متروک شدن بنا پر گردیده بود، در میانه ضلع جنوب‌شرقی به عرض ۱۰۳ سانتی‌متر قرار دارد (شکل ۱۰). دور تا دور فضای داخلی این اتاق به استثنای ورودی با ردیفی تخته‌سنگ به عرض ۴۰ تا ۵۰ سانتی‌متر و ارتفاع ۱۵ سانتی‌متر سنگفرش شده، که احتمالا محل قرار دادن وسایل جهت جلوگیری از رطوبت و نم به وسایل بوده است. میانگین ابعاد سنگ‌های بکار رفته $۶۰ \times ۳۰ \times ۱۲$ سانتی‌متر و $۷۰ \times ۳۲ \times ۳۰$ سانتی‌متر است.

۳.۲.۲ فضای ۳

فضا یا اتاق ۳ تقریباً مستطیلی شکل به ابعاد $۲/۴۰$ در $۲/۹۰$ متر با جهت شمال‌غربی - جنوب‌شرقی است (شکل ۱۱) که تنها ورودی این فضا در ضلع جنوب شرقی به عرض ۹۰ سانتی‌متر، رو به سوی حیاط مرکزی بنا است. همان گونه که در دیوار ضلع شمال‌شرقی اتاق مشهود است، دیوارهای این اتاق نیز همراستا با دیوارهای دو فضای قبلی نیست و حدود ۱۴۰ سانتی‌متر از دیوار ضلع شمال غربی دو فضای قبلی بیرون زدگی دارد. فضای یاد شده در دوره ثانویه‌ای پس از شکل‌گیری دو اتاق نخست به بنا الحاق گردیده و ساخته

شده است (شکل ۵، ب). بنابراین، فضای اتاق ترانشه C و دو اتاق نخست ترانشه B که در یک راستا ساخته شده و دیوارها با هم قفل و بست هستند در دوره نخست سکونت ساخته شده و پس از آن با مسدود نمودن ورودی اتاق ۱ و احتمالاً سکونت افراد بیشتری در این بنا، فضا یا اتاق ۳ و ۴ به بنا الحاق گردیده‌اند که شواهد این الحاق در دیوار ضلع شمال شرقی فضای ۳ کاملاً مشهود است.

۴.۲.۲ فضای ۴

فضا یا اتاق ۴ در ضلع جنوب غربی ترانشه B بزرگ‌ترین اتاق ترانشه به ابعاد ۴/۴۰ در ۲/۹۰ متر با جهت ساخت شمال شرقی - جنوب غربی و یک ورودی به عرض ۱۲۰ سانتی‌متر در ضلع جنوب شرقی است (شکل ۱۲). به استثنای ضلع شمال شرقی اتاق، سه ضلع دیگر اتاق بر روی کف را سکوی سنگ‌چین به عرض ۵۳ تا ۵۶ سانتی‌متر متشکل از دو رج سنگ به ارتفاع ۱۰ تا ۱۵ سانتی‌متر در بر گرفته که احتمالاً محل قرار دادن وسایل جهت جلوگیری از رطوبت و نم به وسایل بوده است.

۳.۲ بقایای معماری ضلع شمال شرقی بنا

آثار معماری ضلع شمال شرقی با کاوش در ترانشه C به ابعاد ۱۰ در ۱۰ متر آشکار شد (شکل ۱۳). در آغاز کاوش، با توجه به سنگ‌چین رد دیوارها، گمان می‌کردیم دو اتاق در این ضلع قرار داشته باشد که ورودی آنها نامشخص بود. با کاوش در سطوح پایین‌تر و رسیدن به کف فضاها مشخص شد کل فضا به طول ۶ متر و عرض ۵ متر است که دارای دو ورودی در ضلع جنوب غربی به فاصله‌ی تقریباً ۳ متری از یکدیگر است. تقریباً در وسط فضا یک دیوارک ستون‌مانند به طول ۱۹۳ سانتی‌متر و عرض ۸۲ سانتی‌متر، از دیوار شرقی فضا ۱۹۵ سانتی‌متر، از دیوار غربی ۱۷۵ سانتی‌متر، از دیوار جنوبی ۲۰۰ سانتی‌متر و از دیوار شمالی فضا ۱۸۵ سانتی‌متر قرار دارد (شکل ۱۴). در امتداد این دیوارک ستون‌مانند با دیوار ضلع شمال شرقی تهرنگی از دیواری به طول ۱۸۵ سانتی‌متر پهنای ۸۰ سانتی‌متر با دو رج سنگ‌چین و استفاده از ملات گل دیده می‌شود که احتمالاً با دوره دوم ساخت و ساز و مسدود نمودن ورودی ضلع شمال غربی فضا در ارتباط است یا محل قرار دادن وسایل جهت جلوگیری از رطوبت همانند سکوی سنگ‌چین فضاها یا ترانشه B بوده است. مکان قرارگیری آن با توجه به نمونه‌های مشابه در معماری معاصر منطقه‌ی گچساران،

احتمالا محل قرارگیری تیرک‌های چوبی بر روی آن بوده است. به استثنای فضای مسکونی ترانشه C می‌توان از یک سازه ذخیره سازی غلات در این ترانشه نام برد (شکل ۱۶) که در اصطلاح محلی به آن "گورین" گویند. عمق گودال ۱۳۰ سانتی‌متر و شعاع داخلی آن که در داخل ترانشه قرار گرفته است، ۱۴۰ سانتی‌متر است. این گودال محل قرار دادن و ذخیره گندم و جوی عشایر در هنگام دروی محصولات خود در فصل بهار بوده است که مردم منطقه روی آن را با لایه‌ای کاه جهت جلوگیری از رطوبت و باران تا هنگام برگشت از بیلاق و مصرف آن در فصل پاییز و زمستان می‌پوشاندند.

۲. دیوار ضلع شمال شرقی فضای ۳؛
دیوار الحاقی ضلع جنوب غربی فضای ۲

۱. دیوار ضلع جنوب شرقی فضای ۱؛
ورودی مسدود شده

شکل ۶. شواهدی از تغییرات معماری دوره دوم سکونت در بنای کاوش شده محوطه ۲۹

شواهدی از زندگی نیمه یکجانشینی در منطقه ... (حسین سپیدنامه و دیگران) ۹۷

شکل ۱۰. ورودی فضای ۱ به فضای ۲
ترانشه B، که با آوار پر شده بود.

شکل ۷. فضای ۱ ترانشه B؛
دید از شمال شرق

شکل ۱۱. فضای ۳ ترانشه B؛
دید از شمال شرق

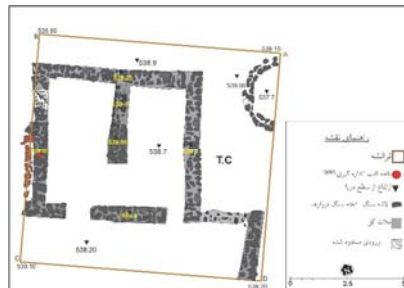
شکل ۸. ساختار ضلع شمال غربی
فضای ۱ ترانشه B

شکل ۱۲. فضای ۴ ترانشه B؛
دید از جنوب غرب

شکل ۹. فضای ۲ ترانشه B؛
دید از شمال شرق

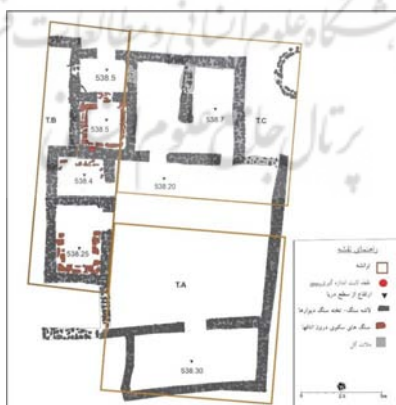
شکل ۱۵. تهرنگ دیوار در امتداد دیوارک
ستون مانند چسبیده به دیوار ضلع شمال
شرقی فضای ترانشه C

شکل ۱۳. پلان بقایای معماری ترانشه C

شکل ۱۶. فضاهای کاوش شده ترانشه C

شکل ۱۴. دیوارک ستون مانند وسط فضای
ترانشه C

شکل ۱۷. پلان بنای کاوش شده محوطه ۲۹

۳. سفال

مهم‌ترین یافته‌های فرهنگی به دست آمده از کاوش محوطه ۲۹ (شکل ۱۸؛ جدول ۱)، سفال است که با مطالعه آن‌ها، امکان گاه‌نگاری نسبی محوطه میسر گردیده است. در مجموع ۲۵۰ تکه سفال از کانتکست‌های مختلف سه ترانشه A، B و C به دست آمد که ۱۹۸ تکه یعنی ۷۹/۲ درصد سفالها ساده و تنها ۲۰/۸ درصد یعنی ۵۲ تکه سفال منقوش بود که دارای تزیینات نوارهای رنگی قهوه‌ای روی بدنه (۶ قطعه)، نقش کنده (۲۵ قطعه) و نقش برجسته (۲۱ قطعه) بودند. به استثنای یک تکه سفال، که دارای آمیزه ترکیبی گیاهی-کانی است، آمیزه بقیه سفالها را کانی یعنی بیشتر شن ریز و متوسط (در ظروف معمولی) و شن درشت در ظروف خمره مانند با ضخامت بدنه نسبتاً زیاد تشکیل داده است. در طبقه‌بندی سفالهای انجام شده، که عمدتاً بر روی کف فضاهای بنا یافت شدند، دو گروه سفال ساده و منقوش بدون لعاب (شکل ۴؛ جدول ۲) شناسایی گردید (به ادامه بنگرید).

۱.۳ سفال ساده

بیشترین قطعات سفالی یافت شده از محوطه را سفال‌های ساده تشکیل داده‌اند که حدود ۷۹/۲ درصد کل مجموعه را به خود اختصاص داده است. سفالهای ساده عمدتاً دارای خمیره قهوه‌ای هستند که به استثنای قطعات ۱۱ و ۱۲ (شکل ۱۸)، میزان حرارت برای پخت سفال کافی بوده است. سطح بیرونی برخی از قطعات دارای پوشش گلی نخودی و برخی دیگر با دست مرطوب پرداخت شده‌اند. به استثنای یک قطعه سفال با آمیزه ترکیبی ماسه نرم- ماده گیاهی از کانتکست ۰۰۲ ترانشه C، آمیزه بقیه سفالها را شن ریز به رنگ قرمز و خاکستری تشکیل داده است. با توجه به مقایسه فرم لبه برخی از قطعات سفالها دوران اواخر ساسانی تا سده‌ی سوم هـ.ق (سده‌های نخستین اسلامی) برای آنها پیشنهاد می‌گردد (نک. به: عالی و خسروزاده ۱۳۸۵: شکل ۶۱، شماره ۱؛ خسروزاده ۱۳۹۱: ۱۸۴؛ شکل ۹، شماره‌های ۱۶-۱۵).

یکی از قطعات سفال ساده کاملاً متمایز از لحاظ فرم دسته ظرف، یک قطعه لبه متصل به بدنه است که از کانتکست ۰۳۹ ترانشه B در ضلع شمال غربی بنا یافت شد (شکل ۱۸، شماره ۱۶). این قطعه سفال، دارای خمیره نارنجی مایل به قرمز با آمیزه معدنی شن ریز با دانه‌بندی‌های زاویه‌دار ۱ تا ۳ میلی‌متر است که احتمالاً با چرخ سفالگری ساخته شده و پخت آن کافی بوده است. قطر دهانه‌ی ظرف با توجه به لبه‌ی آن حدود ۲۰ سانتی‌متر، تا

حدودی تخت عمودی به پهنای ۱۰ میلی متر و ضخامت بدنه‌ی آن حدود ۵ میلی متر با یک زائده زیر لبه نیمدایره شکسته شده است که احتمالاً کاربرد دسته را داشته است. در یک گوشه‌ی زائده دسته مانند، آثار دودزدگی مشهود است که احتمالاً با توجه به فرم دیگچه بودن آن، کاربرد آشپزخانه‌ای داشته است. از لحاظ زائده دسته مانند بر این فرم دیگچه می توان آن را با ظروف یافت شده سبک جلفار از راس الخیمه قابل مقایسه دانست که به سده‌های پنجم تا هفتم هجری قمری تاریخ گذاری شده‌اند (Kennet, 2004: 146-148, fig. 19-21).

برخی از قطعات سفالی ساده محوطه ۲۹ (شکل ۱۸، شماره‌های ۱۲-۶) دارای خمیره قهوه‌ای با آمیزه ماسه نرم و به ندرت در ترکیب با مواد گیاهی با پوشش رقیق گلی نخودی هستند که حرارت برای پخت آنها کافی بوده است. البته برخی از قطعات سفالی این گروه با توجه به جذب زیاد رطوبت حالت ترد و شکننده دارند که به نظر می رسد پخت کافی نداشته ولی بافت همه سفالهای این گروه متراکم است و تخلخل در آنها دیده نمی شود. این قطعات سفالی که دارای یک لبه‌ی برجسته متمایل به بیرون هستند، قطر آنها حدود ۲۴ تا ۳۰ سانتی متر است و ۱۰ میلی متر ضخامت دارند. این قطعات از لحاظ فرم قابل مقایسه با قطعات سفالی متعلق به دوران اشکانی - ساسانی هستند (خسروزاده و عالی ۱۳۸۵: ۵۰۷، شکل ۱۴۲، شماره‌های ۸-۶؛ عالی و خسروزاده ۱۳۸۵: ۲۷۷، شکل ۶۱، شماره ۱۲-۱). این گونه سفالی که احتمالاً فرم کاسه دارند، تحت عنوان « بشقاب ماهی » از آنها یاد شده است که از یونان وارد ایران شده و به طور گسترده در ایران و سایر نقاط تا دوره اشکانی متداول بوده است (همان، ۴۹۹). نمونه‌های مشابه این فرم سفال از پاسارگاد در اوایل اسلام نیز بدست آمده است (استروناخ ۱۳۷۹: ۳۵۸، شماره ۴).

۲.۳ سفال منقوش

شاخص ترین و بیشترین سفالهای منقوش محوطه ۲۹ (۲۵ قطعه) را سفالهای با نقش برجسته خطوط موازی دور بدنه و زیر لبه در قسمت بیرونی ظرف (قطعه شماره ۵) و همچنین نوار برجسته نسبتاً مقعر به پهنای یک سانتی متر (قطعه شماره ۴) تشکیل داده است. برخی از سفالهای با نقش برجسته خطوط موازی دارای خمیره قهوه‌ای و پوشش رقیق گلی نخودی با آمیزه شن ریز، چرخ ساز و با پخت کافی هستند، فرم لبه‌ی آنها تخت و فضای بین تزئین خطوط برجسته آنها حدود دو تا سه میلی متر عمق دارد. به دلیل شرایط پخت سفالها،

شواهدی از زندگی نیمه یکجانشینی در منطقه ... (حسین سپیدنامه و دیگران) ۱۰۱

خمیره بسیاری از قطعات سفالی این گروه به دو رنگ خاکستری و نارنجی گراییده است، به طوری که از مجموع ۱۳ میلی متر ضخامت سفال، حدود سه میلی متر به رنگ قهوه‌ای یا نارنجی و حدود ۱۰ میلی متر دیگر به رنگ خاکستری است. این وضعیت در بسیاری از سفالهای ساده معمولی و نسبتاً ظریف دیگر یافت شده از محوطه ۲۹ قابل مشاهده است. به لحاظ تزیین و بافت سفال، این سفالها قابل انتساب به دوران ساسانی و اوایل اسلام هستند که نمونه‌های قابل مقایسه با آنها از محوطه‌هایی مانند تپه اشرف اصفهان (جعفری‌زند ۱۳۸۹: لوحه ۱۰۲، شماره ۷۳۷)، پاسارگاد (استروناخ ۱۳۷۹: ۳۵۶، شکل ۱۲۳، شماره ۱۵)، بیشاپور (امیری ۱۳۹۱: ۸۵، جدول ۴-۱، شماره‌های ۵ و ۳۶) کاوش دژ چم‌چرو (زارع ۱۳۹۸: ۱۳۸، تصویر ۳۹، شماره‌های ۳-۱) و قلعه یزدان پا کاشان (حیدری و ساروخانی ۱۳۹۵: ۳۰۴، N3) نیز به دست آمده است.

دومین گونه سفال منقوش را سفال با نقش کنده تشکیل می‌دهد (قطعات ۲۰-۱۳). به استثنای سه قطعه سفال با بدنه‌ی ضخیم که از کانتکست ۰۰۸ و ۰۰۹ ترانسه A، یعنی فضای آشپزخانه‌ای یافت شدند (قطعه شماره ۴)، عمدتاً این نقش بر روی قطعات سفال متعلق به دیگچه‌ها و ظروف دسته‌دار نسبتاً ظریف و معمولی به کار رفته است. تمامی سفالهای یاد شده دارای خمیره نارنجی و قهوه‌ای با آمیزه شن‌ریز هستند که سطح بیرونی آن با دست مرطوب پرداخت شده است. این سفالها چرخ‌ساز و از پخت کافی برخوردار هستند. نقوش کنده آنها خطوط موازی روی بدنه است که عمق و پهنای کمی (حدود یک میلی متر) دارند. کیفیت ساخت این قطعات سفالی معمولی متمایل به ظریف، ضخامت بدنه‌ی آنها پنج تا شش میلی متر، دانه‌بندی آمیزه آنها حدود یک میلی متر و بافت سفال متراکم است. فرم برخی از قطعات سفالی این مجموعه (شکل ۴) قابل مقایسه با سفالهای نسبتاً ظریف موسوم به کلینکی یافت شده از راس الخیمه مربوط به اواخر دوره ساسانی (کنت ۱۳۹۵: ۱۷۳-۱۷۱) است.

سومین گونه شاخص سفالی یافت شده در کاوش این محوطه، سفال منقوش نارنجی با نوارهای منقوش قهوه‌ای بر روی پوشش بسیار رقیق گلی است که طیفی از سفال‌های موسوم به شبه پیش از تاریخ (pesodu prehistoric) را شامل می‌شوند (شکل ۱۸، شماره‌های ۱۹-۲۴). این قطعات که بر روی کف فضاها یافت شده‌اند، خمیره‌ی بیشتر آنها به رنگ نارنجی، آمیزه معدنی (حدود یک میلی متر) به رنگ نارنجی و سفید، چرخ‌ساز و با پخت کافی هستند که سطح بیرونی آنها با دست مرطوب پوشش یافته است. کیفیت این سفالها

معمولی متمایل به ظریف، ضخامت بدنه‌ها حدود ۷ میلی‌متر و سطح بیرونی آنها با نوارهای هندسی افقی نسبتاً پهن و اشکال هندسی دیگر مانند مثلث‌های رنگی متقاطع با آنها تزیین شده است. ویتکمب (۱۳۸۲) گسترش این سفالهای منقوش را از مولفه‌های ثابت طایفه گیلویه در سده چهارم هـ ق دانسته است که در بیشتر محوطه‌ها تا سده هشتم هـ ق وجود داشته است. جدیدترین مطالعات باستان‌شناختی در خصوص این گونه‌ی سفالی توسط نوروز رجبی با کاوش در تپه مادآباد مرو دشت انجام شده که وی معتقد است که «گمان می‌رود بر خلاف پیشنهاد ویتکمب بایستی سفالهای شبه پیش از تاریخ دوره‌ی اسلامی را به سده‌های نخستین اسلامی (۴-۲) نسبت داد. این داده‌ها در ترکیبی مشخص با سفال‌های لعابدار تک‌رنگ (فیروزه‌ای) و نقش قالبی دیده می‌شوند» (رجبی ۱۳۹۱: ۲۰۶). سفال شبه پیش از تاریخ دوره اسلامی و به طور کلی، سفالهای بدون لعاب ساده، عمدتاً از شاخصه‌های زندگی کوچ‌نشینی تلقی می‌شوند. در این شیوه زندگی ظروف سفالی لعابدار و تجملی به ندرت بر محوطه‌های کوچ‌نشینی منطقه یافت می‌شود. اشاره سیاحان اروپایی به استفاده طبقه اعیان و اشراف ایرانی از ظروف چینی و ظروف گلی توسط مردم دهات موید این نکته است (اولناریوس ۱۳۷۹: ۶۵۲) بسیاری از کسانی که به بررسی این سفال پرداخته‌اند، آن را با زندگی کوچ‌نشینی ارتباط داده‌اند (ویتکمب ۱۳۸۲: ۸۶؛ قزلباش و پرویز ۱۳۹۲: ۱۲۳).

شکل ۱۸. گونه‌های سفالی قابل تاریخگذاری محوطه ۲۹

شواهدی از زندگی نیمه یکجانشینی در منطقه ... (حسین سپیدنامه و دیگران) ۱۰۳

جدول ۱. کاتالوگ گونه‌های سفالی شاخص قابل تاریخگذاری محوطه ۲۹

ردیف	مکان یافت		منبع مقایسه / تاریخگذاری
	ترانشه	کانتکست	
۱	B	۰۳۹	لبه - بدنه، منقوش، نارنجی، ماسه نرم، دست مرطوب، چرخ‌ساز، کافی، نقش کنده و لبه شیار دار
۲	B	۰۳۳	لبه - بدنه، منقوش، نارنجی - خاکستری، شن ریز، دست مرطوب، چرخ‌ساز، کافی، تزیین نوار برجسته روی بدنه
۳	B	۰۳۳	لبه، ساده، نارنجی - خاکستری، شن ریز و متوسط، دست مرطوب، چرخ‌ساز، کافی
۴	A	۰۰۹	لبه، منقوش، قهوه‌ای روشن با مغز خاکستری، شن درشت، دست مرطوب، دست‌ساز (۹)، ناکافی، نوار کنده افقی و مواج روی بدنه
۵	B	۰۳۶	لبه، منقوش، نارنجی مایل به قهوه‌ای، شن ریز، چرخ‌ساز، کافی، نوار برجسته
۶	A	۰۰۹	لبه، ساده، نارنجی، شن درشت، بدون پوشش، کافی، دست‌ساز، کافی
۷	A	۰۰۹	لبه، ساده، قهوه‌ای، شن ریز، رقیق گلی نخودی، چرخ‌ساز، کافی
۸	B	۰۳۰	لبه، ساده، قهوه‌ای، ماسه نرم، گلی نخودی، چرخ‌ساز، کافی
۹	C	۰۰۲	لبه، ساده، قهوه‌ای، ماسه نرم و گیاهی،

۱۰۴ تحقیقات تاریخ اجتماعی، سال ۱۵، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۴

منبع مقایسه / تاریخگذاری	نوع قطعه، گونه سفال، رنگ خمیره، آمیزه، پوشش سطحی، نوع ساخت، کیفیت پخت، تزیین	مکان یافت		ردیف
		کانتکست	ترانشه	
عالی و خسروزاده ۱۳۸۵: شکل ۶۱، شماره ۱؛ خسروزاده ۱۳۹۱: ۱۸۴؛ شکل ۹، شماره‌های ۱۶-۱۵	دست مرطوب، چرخ‌ساز، کافی			
ساسانی - سده‌های نخستین اسلامی / خسروزاده ۱۳۹۱: ۱۸۴؛ شکل ۹، شماره‌های ۱۶-۱۵؛ استروناخ ۱۳۷۹: ۳۵۸، شماره‌های ۳ و ۴؛ عالی و خسروزاده ۱۳۸۵: ۲۷۷، شکل ۶۱، شماره‌های ۷-۱	لبه، ساده، قهوه‌ای، ماسه نرم، دست مرطوب، چرخ‌ساز، کافی	۰۰۸	A	۱۰
ساسانی - سده‌های نخستین اسلامی / عالی و خسروزاده ۱۳۸۵: شکل ۶۱، شماره ۱؛ خسروزاده ۱۳۹۱: ۱۸۴؛ شکل ۹، شماره‌های ۱۶-۱۵	لبه، ساده، خاکستری، شن ریز و متوسط، پوشش نارنجی بیرون، چرخ‌ساز، ناکافی	۰۰۸	A	۱۱
ساسانی - سده‌های نخستین اسلامی / عالی و خسروزاده ۱۳۸۵: شکل ۶۱، شماره ۱؛ خسروزاده ۱۳۹۱: ۱۸۴؛ شکل ۹، شماره‌های ۱۶-۱۵؛ استروناخ ۱۳۷۹: ۳۵۸، شماره‌های ۳ و ۴	لبه، ساده، خاکستری، ماسه نرم، گلی غلیظ قهوه‌ای، چرخ‌ساز، ناکافی، بدنه سوراخ‌دار به قطر ۲ میلی‌متر	۰۳۹	B	۱۲
اواخر دوره ساسانی / کنت ۱۳۹۵: Whitcomb 1987: fig.D: ۱۷۱-۱۷۳ m	لبه - بدنه، منقوش، قهوه‌ای، شن ریز، چرخ‌ساز، کافی، نقش کنده کم عمق و پهنا (حدود یک میلی‌متر)	۰۱۷	C	۱۳
اواخر دوره ساسانی / کنت ۱۳۹۵: Whitcomb 1987: fig.D: ۱۷۱-۱۷۳ m	لبه - بدنه، منقوش، نارنجی، شن ریز، بدون پوشش، چرخ‌ساز، کافی، نقش کنده نوار موازی کم عمق با حدود یک میلی‌متر پهنا و عمق نقش	۰۱۷	C	۱۴
اواخر ساسانی - سده‌های نخستین اسلامی	لبه، منقوش، نارنجی، ماسه نرم، پوشش دست مرطوب، چرخ‌ساز، کافی، نقش برجسته	۰۳۳	B	۱۵
سده‌های پنجم تا هفتم هـ.ق / Kennet 2004: 146-148, fig.19-21	لبه - بدنه، منقوش، نارنجی، شن ریز و متوسط، دست مرطوب، چرخ‌ساز، کافی، زائده زیر لبه، که احتمالاً کاربرد دسته داشته است.	۰۳۹	B	۱۶
اواخر ساسانی - سده‌های نخستین اسلامی	لبه، منقوش، قهوه‌ای، شن ریز، بدون پوشش (دودزده)، چرخ‌ساز، کافی،	۰۰۹	A	۱۷

شواهدی از زندگی نیمه یکجانشینی در منطقه ... (حسین سپیدنامه و دیگران) ۱۰۵

ردیف	مکان یافت		نوع قطعه، گونه سفال، رنگ خمیره، آمیزه، پوشش سطحی، نوع ساخت، کیفیت پخت، تزئین	منبع مقایسه / تاریخگذاری
	تراشه	کانتکست		
			نقش کنده	
۱۸	B	۰۳۰	بدنه، منقوش، قهوه‌ای مایل به قرمز، شن‌ریز، چرخ‌ساز، کافی، نقش کنده	اواخر ساسانی - سده‌های نخستین اسلامی
۱۹	B	۰۳۰	بدنه، منقوش، قهوه‌ای مایل به قرمز، شن‌ریز، چرخ‌ساز، کافی، نقش کنده	اواخر ساسانی - سده‌های نخستین اسلامی
۲۰	B	۰۳۳	بدنه، منقوش، نارنجی، شن‌ریز، بدون پوشش، چرخ‌ساز، کافی، نقش کنده	اواخر ساسانی - سده‌های نخستین اسلامی
۲۱	C	۰۱۷	بدنه، منقوش، نارنجی - خاکستری، شن‌ریز و ماسه نرم، بدون پوشش، چرخ‌ساز، کافی، نوارهای قهوه‌ای رنگ	سده‌های سوم تا هفتم هـ ق / ویتکمب ۱۳۸۲: ۸۶؛ قزلباش و پرویز ۱۳۹۲: ۱۲۳
۲۲	B	۰۳۰	بدنه، منقوش، نارنجی، شن‌ریز، خاکستری، چرخ‌ساز، کافی، نوارهای قهوه‌ای رنگ	سده‌های سوم تا هفتم هـ ق / ویتکمب ۱۳۸۲: ۸۶؛ قزلباش و پرویز ۱۳۹۲: ۱۲۳
۲۳	B	۰۳۳	بدنه، منقوش، نارنجی، شن‌ریز، دست مرطوب، چرخ‌ساز، کافی، نوارهای هندسی قهوه‌ای رنگ	سده‌های سوم تا هفتم هـ ق / ویتکمب ۱۳۸۲: ۸۶؛ قزلباش و پرویز ۱۳۹۲: ۱۲۳
۲۴	B	۰۳۰	بدنه - کف، منقوش، نارنجی، شن‌ریز، چرخ‌ساز، کافی، نوارهای قهوه‌ای رنگ روی بدنه	سده‌های سوم تا هفتم هـ ق / ویتکمب ۱۳۸۲: ۸۶؛ قزلباش و پرویز ۱۳۹۲: ۱۲۳

۴. اشیاء سنگی

افزون بر قطعات سفالی، یک عدد هاون، ۳ قطعه از دست‌آس، یک عدد مشته سنگ، یک قطعه سنگ نسبتاً مدور که احتمالاً مربوط به ساییدن است از کاوش این محوطه یافت شد (شکل ۱۹؛ جدول ۲) که در ارتباط با معیشت مبتنی بر کشاورزی یعنی خرد نمودن دانه‌های گیاهی و غلاتی مانند گندم و جو و میوه درخت بلوط و یا خرد نمودن میوه درخت سدر (کنار) است. دو قطعه از سنگ‌های دست‌آس، در اصل سنگ رویی دست‌آس است که از وسط به دو نیم شده است. قطعه مشته سنگ‌ساب نسبتاً مدور با سطح صاف و صیقلی (که در درون کف دست جای می‌گیرد)، یک سطح آن دودزده و سطح دیگر آن نیز تقریباً قرمز رنگ است. مشابه این قطعات سنگی از محوطه‌ی گندم‌زار ۱ شرقی در حوزه سد سیمره در ایلام متعلق به دوره مفرغ و ساسانی نیز گزارش شده ولی تاریخ دقیقی برای

استفاده از آنها ذکر نشده است (هورشید ۱۳۹۴: ۱۸۴-۱۸۳). یک شی سنگی با سطح پخ و نامنظم و بدون آثاری از ساییدگی یا کوبیدن از جنس ماسه سنگ نخودی نیز از کانتکست ۰۰۱ یافت شد (قطعه شماره ۷) که می توانسته به عنوان دسته هاون مورد استفاده قرار گیرد.

شکل ۱۹. اشیای سنگی یافت شده از محوطه ۲۹

جدول ۲. کاتالوگ اشیای سنگی یافت شده از محوطه ۲۹

ردیف	ترانشه، کانتکست	نوع شی	جنس سنگ	قطر (سانتی متر)	ضخامت (سانتی متر)	وزن (گرم)
۱	A,009	دست آس	کنگومرای بختیاری	۳۵	۵	۹۵۰۵
۲	A,009	هاون	ماسه سنگ قرمز	۳۰	۵	۳۰۰۰۰+
۳	A,009	دست آس	کنگومرای بختیاری	۲۵	۳/۵	۳۰۸۲
۴	A,009	مشته سنگ	ماسه سنگ	۹	-	۱۵۵۵
۵	A,009	سنگ ساب	ماسه سنگ	۱۱	۳	۵۰۱
۶	B,033	سنگ ساب	ماسه سنگ	۱۰	۲/۵	۳۳۴
۷	A,001	دسته هاون (۴)	ماسه سنگ	۵/۵-۶	-	۱۴۷۵

۵. بحث و تحلیل

رشته کوه های زاگرس به دلیل زیست بوم غنی آن، همواره مورد توجه کوچ نشینان در طول تاریخ بوده است و کهگیلویه نیز در منطقه ی زاگرس جنوبی، در گذشته یکی از کانون های عمده زندگی کوچ نشینی^۲ مبتنی بر دام پروری بوده است. شکل اصلی زندگی در این منطقه

شواهدی از زندگی نیمه یکجانشینی در منطقه ... (حسین سپیدنامه و دیگران) ۱۰۷

طی دهه‌های گذشته به صورت نیمه کوچ‌نشینی بوده است که بخشی از سال را در روستاها سپری می‌کنند. روستاهای نیمه کوچ‌نشین در منطقه‌ی بختیاری نیز گزارش شده است که در تابستان متروک می‌شوند (زاگارل ۱۳۸۷: ۱۱۰-۱۰۹) لیکن از لحاظ نوع کوچ، در بین ایلات کهگیلویه برخلاف کوچ‌نشینان بختیاری، کوچ با مسیرهای طولانی ییلاق و قشلاق مرسوم نبوده است (امان، ۱۳۶۹: ۱۶۲) و تنها استثنا در این موارد طی دهه‌های گذشته، کوچ ایل قشقایی از منطقه‌ی گچساران به سمیرم، و کوچ برخی از طوایف بویراحمدی (مانند طایفه اولادمیرزالی) از دشت بهبهان و زیدون به منطقه‌ی بویراحمد است. در بررسی‌های باستان‌شناختی انجام شده اخیر در منطقه کهگیلویه، بیشتر محوطه‌های شناسایی شده دوره اسلامی، به کوچ‌نشینان منتسب شده است که الگوی استقرار این محوطه‌ها، با الگوی روستاهای دهه‌های گذشته و حتی امروزی، تقریباً یکسان است و بیشتر در دامنه کوهها، دهانه تنگه‌ها، بر روی ارتفاعات و البته در نزدیکی منابع آب واقع شده‌اند (آزادی ۱۳۸۹: ۸۹۲). منابع دوره اسلامی تا عصر حاضر نیز، اشاره به غالب بودن زندگی کوچ‌نشینی در این منطقه دارند (اصطخری ۱۳۶۸: ۱۰۲؛ ابن‌حوقل ۱۳۴۵: ۳۹؛ دوبد ۱۳۷۱: ۱۷۹). بنابراین مطالعه‌ی شواهد باستان‌شناختی در راستی آزمایی چنین امری ضروری می‌نماید. یکی از محوطه‌های شاخص منطقه‌ی کوه‌گیلویه که استقرار مکانی و همچنین شواهد باستان‌شناختی سطحی آن، می‌تواند در شناخت زیست‌گاه‌های گذشته‌ی این منطقه، به ما یاری رساند، محوطه‌ی شماره ۲۹ است.

آنچه در نگاه کلی در ساختار معماری فضاها و بنا مشترک است، به استثنای تخته‌سنگ‌های نسبتاً بزرگ رج‌های منظم کنار ورودی‌ها، دیوارها تمامی فاقد رج‌چینی منظم بوده و سنگ‌ها به حالت‌های مختلف در دیوار به کار رفته‌اند و رج‌های دیوار در یک راستا قرار نگرفته‌اند. ضخامت دیوار بیشتر فضاها بین ۵۵ تا ۶۵ سانتی‌متر متغیر بوده و بیشترین ضخامت دیوار مربوط به دیوار ضلع جنوب شرقی حیاط مرکزی به پهنای ۸۰ سانتی‌متر است که هیچ گونه فضا و اتاقی در آن سو ساخته نشده است. برخلاف تمامی سبک‌های مرسوم معماری، که سنگ‌های بزرگ‌تر در پی و شالوده بنا قرار می‌گیرند، در بنای محوطه ۲۹ این سنگ‌ها بیشتر در بخش فوقانی دیوارها و حتی در ارتفاع بالاتر از نیم متر از کف فضاها در دیوار به کار رفته‌اند. افزون بر تخته‌سنگ‌های برجای مانده بر بخش فوقانی دیوارها، تخته‌سنگ‌هایی با میانگین ابعاد ۶۰×۲۵×۱۳ سانتی‌متر و ۲۵×۲۴×۷ سانتی‌متر در بافت آواری درون فضاها نیز دیده می‌شود که گویای این مطلب است. در هیچ یک از

سنگ‌های به کار رفته در بنای محوطه، چه در دیوارها و چه در سنگ‌های آواری، پرداخت و تراش روی سنگ‌ها دیده نشد و سنگ‌ها به صورت کاملاً طبیعی و بدون تراش در ساخت دیوارها به کار رفته است. با توجه به شواهد برجای مانده، ورودی بنا در گوشه‌ی شرقی حیاط مرکزی بوده که دیوار پی آن به ارتفاع ۲۰ سانتی‌متر و پهنای ۸۰ سانتی‌متر با سنگ‌هایی به اشکال هندسی گوناگون به صورت کاملاً نامنظم و با میانگین ابعاد $3 \times 13 \times 20$ سانتی‌متر و $5 \times 23 \times 28$ سانتی‌متر برجای مانده است. این دیوارک نامنظم که با دیوارهای دو سوی آن قفل و بست نشده، احتمالاً جهت جلوگیری از نفوذ آب باران به محیط پیرامون حیاط بنا بوده است.

بنای کاوش شده محوطه ۲۹ شامل شش اتاق حول یک حیاط مرکزی است که در ضلع شمال‌غربی چهار فضا (اتاق) با ابعاد مختلف، ضلع جنوب‌غربی یک اتاق به طول $7/50$ متر و $3/30$ متر، در ضلع شمال‌شرقی یک اتاق به طول ۶ متر و عرض ۵ متر و در ضلع جنوب‌غربی نیز اتاق یا فضایی به ابعاد $3/30$ در $7/50$ متر قرار دارند. با توجه به پوشش نمونه‌های مشابه با چنین بناهای مسکونی روستایی در مناطق مختلف کهگیلویه و بویراحمد و نمونه‌های مورد مطالعه قرار گرفته از این گونه سکونتگاه می‌توان نوع پوشش بنای کاوش شده را متشکل از تیرهای چوبی دانست که با نی و شاخک‌های درختان و همچنین لایه گل بر روی آنها پوشانده شده بود. با توجه به کاوش‌های گسترده در این حوزه جغرافیایی پیش از آگیری سد، اطلاق هر عنوانی در تفسیرهای باستان‌شناسی از آثار مکشوفه این بخش تپه‌ماهوری - دره‌ای در بخش غربی شهرستان گچساران باید با احتیاط بیشتری صورت گیرد؛ زیرا ما در این بخش از ناحیه گنبد ملغان و جلاذگان (در متون تاریخی) با ساختارهای معماری متنوع مانند پل، کاروانسرا، آتشکده، مسجد، برج و قلعه، گورستان و محوطه‌های استقرار مانند ماندگاه‌های کوچ‌نشینی، بقایای معماری روستائینی و از همه مهمتر، دژ مسکونی مرکزی هستیم که کلیتی را در ارتباط با یکدیگر ارائه می‌دهند. همچنین، شواهد باستان‌شناختی مانند سفال دوران تاریخی - اسلامی از دوران هخامنشی تا ایلخانی و تغییرات معماری در بناهای کاوش شده نشان می‌دهد که این بخش از منطقه‌ی کوه‌گیلویه، در هیچکدام از ادوار یاد شده خالی از سکنه نبوده و توالی استقرار را نشان می‌دهند. بنابراین، اگر چه براساس الگوهای استقراری کوچ‌نشینان دوران معاصر در منطقه، ناحیه تپه‌ماهوری مناسب برای زیست اقوام کوچ‌رو و دام‌پرور بوده است لیکن شواهد باستان‌شناختی حاصل از کاوش‌های نجات‌بخشی نشان داده که مواد مصرفی مانند

سفال‌های ظریف و لعابدار و منقوش یافت شده، فراتر از مواد مصرفی طبقه‌ی کوچ‌نشین است. استفاده از مصالح بادوام مانند سنگ‌های تراش‌خورده با ملات گچ در ساخت دیوارهای برخی از محوطه‌های این بخش تپه‌ماهوری، کف‌سازی گچی، دیوارهای نسبتاً بلند با حدود ۱/۵ متر ارتفاع، نقض کننده غلبه‌ی استقرارهای کوچ‌نشینی در بخش تپه‌ماهوری غرب دشت‌های گچساران، لیشتر و امامزاده جعفر است. بنابراین، در تفسیرهای نهایی باستان‌شناسی از جامعه سکونت یافته در دره چم‌شیر، باید ملاحظات در خصوص ساختار اجتماعی - فرهنگی و مسائل تاریخ سیاسی - اداری منطقه را نیز می‌بایست در نظر داشت. وجود چندین اتاق مسکونی حول یک حیاط مرکزی دست‌کم گویای سکونت چندین خانوار یا یک خانوار پرجمعیت در کنار یکدیگر است که دارای یک فضای آشپزخانه‌ای پخت و پز و یک حیاط مشترک بوده‌اند. در سمت شمال‌غربی بنا یک واحد مسکونی دیگر و در سمت جنوب شرق و شرق بنا نیز دو واحد مسکونی دیگر با فاصله از یکدیگر به صورت خطی قرار گرفته‌اند که با توجه به شواهد معماری سطحی نیز دارای پلانی مشابه با بنای کاوش شده دارند. در بنای کاوش شده محوطه ۲۹، فضایی که اختصاص به نگهداری دام داشته باشد، شناسایی نشد. با توجه به شواهد باستان‌شناختی و مطالعات قوم باستان‌شناختی می‌توان چند نکته اساسی در خصوص کارکرد و شیوه معیشت ساکنان این بنا اشاره کرد:

۱. ساکنان بنا در صورت دام‌پرور بودن، دام‌های خود را بیرون از فضای مسکونی نگهداری می‌نمودند که برای اثبات این امر، نیاز به کاوش گسترده بیرون از بنا در سمت شمال‌شرق آن هستیم که دارای فضای باز مسطحی است لیکن، با توجه به حجم نهشته‌های فضاهای کاوش شده، دست کم باید حدود یک متر خاک‌برداری نمود تا بتوان شواهد این امر را ارزیابی نمود. با این وجود، از نظر ریخت‌شناسی، بقایای معماری برجای مانده از محوطه هیچ سنخیتی با ماندگاه کوچ‌نشینی، که در بیشترین حالت ممکن حدود یک متر ارتفاع دارند، ندارد. زیرا به طور میانگین حدود ۱۲۰ سانتی‌متر از ارتفاع دیوارها باقی مانده که با احتساب حدود یک متر آوار خاک و تخته‌سنگ‌های آوار شده در سطح داخلی فضاها و پشت دیوار بنا، ارتفاع دیوارها حدود ۲ متر بوده است که از متوسط قد انسان یعنی حدود ۱۷۰ سانتی‌متر بیشتر است. با این وجود، نوع چینش سنگ‌ها مانند عدم همترازی و رج‌چینی منظم دیوارها همراه با به کارگیری لاشه سنگ‌های کوچک در بخش‌های پایینی دیوارها و

تخته‌سنگهای بخش فوقانی دیوارها نشان می‌دهد که دقت خاصی در ساخت دیوارها نشده است و این تنها نکته‌ای است که شواهدی ضعیف را از زندگی کوچ نشینی در این محوطه تاریخی ارائه می‌کند.

۲. به نظر می‌رسد ساکنان این محوطه، به امر کشاورزی و زراعت نیز می‌پرداخته‌اند. قرار داشتن زمین‌های پست حاشیه رودخانه، اشیای سنگی مانند هاون و دست‌آس سنگی و کوبنده‌ها و ساینده‌های دیگر یافته شده از کف فضاهای کاوش شده (شکل ۵؛ جدول ۳) گویای این فرض است. برخی از پژوهشگرانی که به مطالعه‌ی محوطه‌های تاریخی گچساران پرداخته‌اند به دو نوع متفاوت روستای پرجمعیت کشاورز (کشت گندم و جو) در کنار رودها و دره‌های فراخ و روستاهای کم جمعیت غالباً دامدار پراکنده در کوهستان‌ها با اندکی کشت دیم در میان آنها در دوره معاصر منطقه اشاره می‌کنند (یغمایی ۱۳۸۶: ۱۸). به نظر می‌رسد بتوان گونه روستای کم جمعیت مورد اشاره را بافتی مشابه با بناهای محوطه ۲۹ در نظر گرفت. دلایلی وجود دارد که می‌توان محوطه ۲۹ را نیمه یکجانشین دانست. نخست آن که نوع مصالح و سبک ساخت دیوارهای آن، که با لاشه سنگ و تخته سنگ با ملات گل با ارتفاع حدود ۲ متر ساخته شده است و با توجه به هوای گرم فصل بهار و تابستان در منطقه، فواصل بین سنگ‌ها هیچ منفذی برای جریان هوا در فصل تابستان ندارد، مناسب سکونت در این بنا در فصل بسیار گرم منطقه نیست. از سوی دیگر، خانه یا واحد مسکونی کاوش شده، دارای حیاطی مرکزی نسبتاً مربع شکل با ابعاد ۹/۷۰ در ۱۰ متر است که شاخصه‌ی سکونتگاه روستایی است. لازم به ذکر است که مسکن مرسوم کوچ‌نشینان عمدتاً فاقد حیاط مرکزی هستند (کاتالدی ۱۳۶۸: ۳۰). همچنین، در مسکن سستی کوچ‌نشینان فعالیت‌های پخت و پز و اجاق درون ساختار مسکونی و یا در گوشه‌ای از فضای بیرون قرار دارد. در خانه‌های روستایی و شهری است که فضای آشپزخانه‌ای و فعالیت‌های مرتبط با آن در فضایی مجزا صورت می‌گیرد. از این رو، وجود یک فضای پخت و پز سرشار از خاکستر با هاون و دست‌آس در ضلع جنوب غربی بنای کاوش شده محوطه ۲۹، نشان از مجزا بودن فعالیت‌های خانگی با فضای سکونت و استراحت دارد.

۳. پیش از پرداختن به نکته نهایی تاریخی در خصوص جایگاه منطقه‌ای محوطه کاوش شده، مقایسه پلان و ساختار محوطه ۲۹ با دیگر محوطه‌های کاوش شده حوضه

آبگیر سد چم شیر و استقرارهای پیرامونی دژ چم چرو به عنوان یک مکان مرکزی در این ناحیه ضروری است. در حوضه آبگیر سد چم شیر و اطراف قلعه چم چرو بناهای متناسب به جامعه کوچرو شناسایی و مطالعه شده است که کاملاً ساختاری متفاوت با بنای کاوش شده در محوطه ۲۹ دارند. یکی از این بناها محوطه شماره ۱۹ است (سپیدنامه ۱۴۰۰). این بنا از دو اتاق تشکیل شده که حیاط آن دارای ساختاری نامنظم متشکل از لاشه‌سنگ‌هایی با اشکال نامنظم و دیواری کوتاه برای نگهداری حیوانات بوده و شواهدی چون فضولات حیوانی که از گوشه حیاط به دست آمد (شکل ۱۹) نیز گویای معیشت مبتنی بر دامداری برای ساکنان آن بوده است. افزون بر این، ساختارهای معماری کوچ‌نشینی دوره معاصر (دوره پهلوی) نیز در اطراف بنای شماره ۱۹ وجود دارد.

۴. نکته دیگر در خصوص سکونتگاههای پیرامونی دژ چم چرو، به ویژه در خصوص بنای محوطه ۲۹ و محوطه‌های دیگر حضور گروههای جمعیتی مرتبط به اسماعیلیان در منطقه است. با توجه به منابع مکتوب تاریخی یکی از دژها و قلاع مهم جنوب غربی ایران در کوره ارجان، متناسب به اسماعیلیان قلعه خلارجان بوده است که باطنیان ارجان از دست دزدان امیر، که از سوی سلطان ملک‌شاه والی آن ناحیه بود، گرفتند (ابن اثیر ۱۳۸۵: ۳۱۹). صاحب زهره‌المشتاق اشتباهاً به مشروب نمودن زمین‌های دهستان جلادجان با آب نهر آب شیرین اشاره کرده است (شریف ادریسی ۱۳۸۸: ۴۹). نظر به اینکه در ناحیه‌ی بالادست محل الحاق رودخانه زهره (پیرین) به رودخانه خیرآباد (شیرین)، افزون بر قلاع گل و گلاب که به کرات در منابع تاریخی از آنها یاد شده است، تنها قلعه استراتژیک قلعه چم چرو است که می‌توان آن را با قلعه جلادگان یا خلارجان در منابع تاریخی یکی دانست. از مطالب یاد شده دو نکته قابل برداشت است: نخست، حاکم قلعه جلادگان یا خلارجان، حاکم کل منطقه بوده است که از سوی دولت سلجوقی منصوب می‌شده است؛ بنابراین می‌بایست خدم و حشم و وابستگان مورد اعتماد او پیرامون سکونتگاه مرکزی یا همان قلعه چم چرو سکونت گزیده باشند. دوم آن که با تسخیر قلعه توسط اسماعیلیان، بخشی از جامعه اسماعیلی مذهب پیرامون قلعه جهت تامین آذوقه و... داعی و اطرافیان مانند جنگجویان اسماعیلی اسکان یافته باشند. این را باید در کلیت مجموعه استقرارهای

پیرامون قلعه چَم چرو مورد مطالعه قرار داد زیرا یافته‌های حاصل از کاوش دو محوطه ۱۹ و ۲۹ کاملاً همزمان با یافته‌های کاوش دژ چَم چرو هستند.

شکل ۲۰. فضاهای کاوش شده ترانسه‌های ۵ گانه محوطه ۱۹
(سپیدنامه ۱۴۰۰: ۱۲۱)

۶. نتیجه‌گیری

محوطه ۲۹ در محدوده آبگیر سد چَم شیر بر روی زمینی نسبتاً مسطح در دامنه‌ی جنوبی کوه "گچ حاجی" و بر روی زمین نسبتاً مسطحی (در اصطلاح محلی چَم) در کنار رودخانه فصلی "قرمزدره" قرار دارد که امروزه بخشی از مراتع طوایف مختلف کوچ‌نشینان استان کهگیلویه و بویراحمد است. با وجود آن که هیچ گونه روستایی در این بخش تپه ماهوری به چشم نمی‌خورد و سبک زندگی کوچ‌نشینی شیوه معیشت غالب منطقه است لیکن، شواهد باستان‌شناختی گویای استقرار نیمه‌یکجانشین در محوطه ۲۹ است. بلند بودن دیوارهای فضا با ارتفاع حدود دو متر، وجود حیاط مرکزی، مجزا بودن فعالیت‌های آشپزخانه‌ای و فضایی واحد برای امور مرتبط با آن مانند آسیاب نمودن و کوبیدن،

نشان‌دهنده روستایی بودن سکونتگاه کاوش شده محوطه ۲۹ است. با وجود این شاخصه‌های روستائیشینی در محوطه، نوع چینش سنگ‌ها مانند عدم همترازی و رج‌چینی منظم دیوارها همراه با بکارگیری لاشه‌سنگ‌های کوچک در بخش پایین دیوارها و تخته‌سنگ‌های بزرگ در بخش فوقانی دیوارها، نشان‌دهنده عدم دقت و رعایت اصول فنی در ساخت بنا است که می‌توان آن با سبک چینش سنگ‌ها در ساختارهای معماری کوچ‌نشینی قابل مقایسه دانست. بنابراین، تلفیق این شواهد با مطالعات قوم‌باستان‌شناسی در منطقه، نشانه‌ی استقرار نیمه یکجانشین در محوطه ۲۹ است که احتمالاً نیمی از سال را در این منطقه تپه ماهوری سکونت می‌گزیدند. با توجه به مطالعات تطبیقی فرم و تزیین سفالهای محوطه با برخی سفالهای یافت شده از کاوش قلعه چم‌چرو، تاریخ استقرار در این محوطه به اواخر دوره ساسانی بر می‌گردد که با توجه به نمونه سفالهای موسوم به شبه پیش از تاریخی محوطه، تا اواسط سده ششم ه‍.ق یعنی همزمان با دوره سلجوقی سکونت در آن ادامه یافته است.

سپاسگزاری

از ریاست محترم وقت پژوهشگاه میراث فرهنگی جناب آقای دکتر مصیب امیری و ریاست محترم وقت پژوهشگاه باستان‌شناسی کشور سرکار خانم دکتر لیلا خسروی، مسئولین محترم واحد برنامه کاوش نجات‌بخشی آقای دکتر محمدرضا نعمتی و سرکار خانم دکتر ثریا افشاری، آقای دکتر محمدحسین عزیزی خرائقی، آقای دکتر فرزاد مافی، راهنمایی‌هایی دکتر احمد آزادی و شهرام زارع و تلاش اعضای محترم هیئت، آقایان اکبر عزیزی و حسن وحدتی‌پور، که در شرایط سخت سرپرست کاوش محوطه ۲۹ را یاری کردند، بسیار سپاسگزاری می‌نمایم.

پی‌نوشت‌ها

۱. کاوش در محوطه ۱۹ منجر به شناسایی بقایای معماری مرتبط با کوچ‌نشینی شده است. این بقایا شامل ساختمان منفردی است که کوتاه بودن دیوار اتاقهای آشکار شده (که قاعدتاً با سیاه چادر پوشش داشته) و شباهت ساختار معماری آن با معماری محوطه‌های کوچ‌نشینان معاصر، نشانه‌هایی از استقرار کوچ‌نشینی در این محوطه را تداعی می‌کند (سپیدنامه ۱۴۰۰: ۱۳۷).

۲. اصطلاحات گوناگونی برای سازمان‌بندی اجتماعی جوامع باستان، که دارای معیشت مبتنی بر دام‌پروری و کشاورزی هستند، براساس مدت اقامت و سکونت در یک مکان و شیوه غالب معیشت آنها به کار می‌رود. رایج‌ترین این اصطلاحات کوچ‌نشینی کامل (بدون استقرار یا کشاورزی)، نیمه کوچ‌نشینی (شبه کوچ‌نشینی کامل ولی بدون کشت غلات؛ که ممکن است در یکی از چراگاه‌های خود استقرار داشته باشد یا نداشته باشد)، یکجانشینی کامل (روستانشینی کشاورز) و نیمه یکجانشین؛ که مدت کوتاهی در تابستان در محلی دیگر در چادر زندگی می‌کنند و دوره غیر روستانشینی کوتاهی دارند (زاگارل ۱۳۸۷: ۱۰۴).

کتاب‌نامه

- آزادی، احمد (۱۳۹۹)، «تحلیل و گونه‌شناسی آثار باستانی منطقه کُهِگیلویه» در: مجله پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ش ۲۷.
- ابن خردادبه، عبیدالله (۱۳۷۰)، المسالك و الممالك، ترجمه دکتر حسین قره چانلو، تهران: مترجم.
- ابن اثیر، عزالدین علی‌بن محمد (۱۳۷۱)، تاریخ کامل اسلام و ایران، ترجمه عباس خلیلی و ابوالقاسم حالت، جلد ۱۱ و ۱۷، تهران: مؤسسه مطبوعات علمی.
- ابن‌حوقل (۱۳۴۵)، صوره الارض، ترجمه دکتر جعفر شعار، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- اصطخری، ابواسحق ابراهیم (۱۳۶۸)، مسالك و ممالك، به اهتمام ایرج افشار، تهران: علمی و فرهنگی.
- امان، دیتز (۱۳۶۹)، بختیاری‌ها: عشایر کوه نشین ایرانی در پویه تاریخ، ترجمه محسن حسینیان، مشهد: معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی.
- قزلباش، ابراهیم، و احمد پرویز (۱۳۹۲)، «بررسی زیستگاه‌های دوره اسلامی در ارتفاعات زاگرس جنوبی مطالعه موردی: محوطه کمبوس بناری کُهِگیلویه»، در: مطالعات باستان‌شناسی، ش ۲.
- استروناخ، دیوید (۱۳۷۹)، پاسارگاد: گزارشی از کاوش‌های انجام شده توسط مؤسسه مطالعات ایرانی بریتانیا، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- امیری، مصیب (۱۳۹۱)، بررسی و مطالعه سفالی دوره ساسانی و سده‌های اولیه اسلامی بیشاپور (مطالعه موردی محوطه‌های تاریخی استخر، شهر گور، بیشاپور، سرمشهد و دارابگرد)، رساله دکتری، دانشگاه تربیت مدرس.
- جعفری زند، علیرضا (۱۳۸۹)، گزارش مقدماتی فصل دوم کاوش تپه اشرف اصفهان، تهران: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.
- خسروزاده، علیرضا و ابوالفضل عالی (۱۳۸۵)، «تشریح دوره سوم سلوکی - اشکانی»، در: بررسی‌های باستان‌شناختی میاناب شوشتر، به کوشش عباس مقدم، تهران: پژوهشکده‌ی باستان‌شناسی، با همکاری اداره کل امور فرهنگی.

شواهدی از زندگی نیمه یکجانشینی در منطقه ... (حسین سپیدنامه و دیگران) ۱۱۵

دوید، بارون (۱۳۸۸)، *سفرنامه لرستان و خوزستان*، ترجمه محمدحسین آریا، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

رجبی، نوروز (۱۳۹۴)، «یافته‌های باستان‌شناسی فصل دوم کاوش محوطه مادآباد الف - مرو دشت»، در: *مجله پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*، ش ۹.

زارع، شهرام (۱۳۹۸)، «گزارش گمانه‌زنی محوطه ۸۲» در: *گزارش مطالعات باستان‌شناسی سد چم‌شیر (گچساران - استان کهگیلویه و بویراحمد)*، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی.

زاگارل، آلن (۱۳۸۷)، *باستان‌شناسی پیش از تاریخ منطقه بختیاری: ظهور شیوه زندگی در ارتفاعات*، ترجمه کوروش روستایی، تهران: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان چهارمحال و بختیاری، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.

سپیدنامه، حسین (۱۴۰۰)، *گزارش کاوش نجات‌بخشی محوطه شماره ۱۹ محدوده آبگیر سد چم‌شیر*، (شهرستان گچساران)، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.

شریف ادیسی، محمدبن محمد (۱۳۸۸)، *نزهة المشتاق فی اختراق الآفاق*، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران: بنیاد ایران‌شناسی.

عطایی، محمدتقی و شهرام زارع (۱۳۹۹)، «مطالعات باستان‌شناسی محدوده آبگیر سد چم‌شیر؛ شهرستان گچساران» (فصل دوم، بهار ۱۳۹۸)، در: *گزارش‌های هجدهمین گردهمایی سالانه باستان‌شناسی ایران*، به کوشش روح‌الله شیرازی، تهران: انتشارات پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.

کاتالیدی، جان کارلو (۱۳۶۸)، *گونه‌شناسی اولیه*، ترجمه غلامحسین معماریان، تهران: انتشارات دنیای نو. کنت، درک (۱۳۹۵)، *سفال‌های ساسانی و اسلامی راس النخیمه؛ طبقه‌بندی، گاهنگاری و بررسی تجارت در حوزه غربی اقیانوس هند*، ترجمه علیرضا خسروزاده و محمد مرتضایی، تبریز: پروژه ترجمه حسنلو.

هورشید، شقایق (۱۳۹۴)، «معرفی آثار مکشوفه در محوطه گندم‌زار ۱ شرقی، مستند به کاوش‌های نجات‌بخشی حوضه سد سیمره در ایلام»، در: *پژوهش‌های باستان‌شناسی حوضه آبگیر سد سیمره*، به کوشش لیلی نیاکان، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، شرکت توسعه صنایع آب و نیروی ایران.

ویتکمب، دونالد (۱۳۸۲)، «سفال‌های پیش از تاریخی دروغین از جنوب غربی ایران»، ترجمه محسن زیدی، *مجله باستان پژوهی*، ش ۱۱.

یغمایی، احسان (۱۳۸۶)، *گزارش فصل نخست بررسی باستان‌شناختی شهرستان گچساران*، جلد دوم، مرکز اسناد پژوهشگاه باستان‌شناسی.